

Петро Гава

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті робиться спроба проаналізувати сучасну польську історіографію українського націоналізму міжвоєнного періоду, а також визначити її здобутки. Наголошується на відсутності однозначного бачення цієї проблеми і характеризуються процеси переосмислення феномену українського націоналізму.

Ключові слова: сучасна польська історіографія, ідеологія, інтегральний націоналізм, фашизм.

Пётр Гава. Украинский национализм межвоенного периода в современной польской историографии

В статье делается попытка проанализировать современную польскую историографию украинского национализма межвоенного периода, а также определить её достижения. Отмечается отсутствие единогласия этой проблемы и характеризуются процессы переосмысления феномена украинского национализма.

Ключевые слова: современная польская историография, идеология, интегральный национализм, фашизм.

Petro Gava. Ukrainian nationalism of the interwar period in the contemporary Polish historiography

In the article there is an attempt to analyze the contemporary Polish historiography of the interwar Ukrainian nationalism and to evaluate its achievements. It is noticed the deficiency of the precise vision of this problem and the processes of reconsideration the phenomenon of Ukrainian nationalism.

Key words: contemporary Polish historiography, ideology, integral nationalism, fascism.

Проблема націоналізму належить до категорії тих питань, навколо яких, напевно, від часу самої їх появи точаться дискусії, а тому про компромісне її вирішення говорити ще зарано. Особливо якщо їх відлуння чітко простежується в сучасному політикумі, а минуле зачіпає інтереси сусідніх держав. Однією з перших перед дослідником постає потреба вибору мови дискурсу. Тобто, чи приймати націоналізм як єдине універсальне явище з різними можливими варіаціями в конкретних випадках (держав, націях) і формах (фашизм, нацизм, усташизм), чи правильніше вести мову про націоналізми як самодостатні продукти локальних, місцевих умов? Український варіант націоналізму в цьому випадку займає свою нішу, проте питання з вибором «правильних» дефініцій досі залишається відкритим. Сьогодні вихідними пунктами до дискусій є намагання з'ясувати, чи цей рух був близьким до фашизму, чи інтегральним. Масла до вогню долив німецький дослідник Гжегож Россолінський-Ліббе своєю публічною лекцією «Степан Бандера: життя українського революційного ультранационаліста та пам'ять про нього, 1909–2009», підготовленою в рамках проекту Німецької служби академічних обмінів (DAAD) і Центру польських та європейських студій НаУКМА «Націєтворчі процеси в Україні ХХ сторіччя». Проте, відбулася вона в закритому режимі 1 березня 2012 р. в посольстві Німеччини в Києві. Наслідком її стала поява в інтернет-просторі низки дискусійних статей О. Зайцева [4, 5, 6] і Т. Курило [7, 8, 9]. Хоча такі дискусії мали місце і раніше, наприклад, між такими істориками, як Іван-Павло Химка і Зенон Когут [15]. Намагання деяких дослідників звести український націоналізм до фашизму заперечують нові дослідження О. Зайцева, який вважає сам фашизм крайньою формою націоналізму (революційного інтегрального націоналізму державних націй) [2, с. 17]. Для українського націоналізму він пропонує термін «усташизм» [3, с. 220].

Таке розходження думок є важливим і необхідним предметом історіографічних досліджень. У цьому місці підходимо до іншої проблеми, ближчої до нашого дослідження, а саме: ким є історик по відношенню до об'єкта свого дослідження, особливо якщо цим об'єктом є націоналізм? Тут варто віддати слово класикам історичної науки. Так, у роботі Е. Габсбаума читаємо: «... історики для націоналізму – це те ж саме, що сіячі маку в Пакистані для споживачів героїну: ми забезпечуємо ринок важливою сировиною» [1, с. 332]. Близьким також є твердження Е. Сміта: «Історія націоналізму – це не тільки історія націоналістичної ідеології й націоналістичного руху, а й історія тих, хто вступав з ними у діалог» [12, с. 282]. З цими положеннями можна погодитись, оскільки, перефразовуючи сучасного польського дослідника Є. Єдліцького, історики відповідальні не за минуле, якого не вернути, а за те, що сьогодні з цим минулим роблять, як про нього оповідають та які з цього роблять висновки [22, с. 167].

Дослідникам не завжди вдається дистанціюватися від подій, пов'язаних з конкретними проявами націоналізму, особливо якщо йдеться про український націоналізм в контексті українсько-польських стосунків. У сучасній польській історіографії можна спостерігати різне бачення даної проблеми, хоча не всім науковцям вдається зберігати академічну неупередженість. Під визначенням «український націоналізм» розуміємо націоналізм Організації українських націоналістів (ОУН), з якою він найчастіше асоціюється. Але повністю погоджуємося з Р. Висоцьким, що український націоналізм виходить далеко за рамки ОУН, яка не була єдиним репрезентантом ані національного руху в широкому розумінні, ані вузько трактованою його частини – націоналістичної течії [43, с. 10].

Обрана нами проблема актуалізується практичною відсутністю досліджень у цьому напрямку. Оскільки праці В. Футали [14], В. Стефаніва [13], Н. Храбатин [16] зосереджені на аналізі робіт польських істориків, присвячених практичній діяльності УВО-ОУН, тому наше завдання полягає у виділенні ідеологічного сегменту в працях польських авторів і з'ясуванні рівня вивченості даної проблеми.

Одним з дослідників українського націоналізму, праці якого викликали багато відгуків як у Польщі, так і в Україні, був В. Поліщук. Саме його польський дослідник з Кракова Б. Гротт називає найкращим знавцем цієї проблематики. Одразу ж потрібно зазначити, що на сьогодні в польській історіографії є багато як прихильників, так і критиків його праць. Про них піде мова далі. Стосовно ідентифікації В. Поліщука, будемо дотримуватися позиції Г. Мотики, який зараховує його до польської історіографії на підставі того, що в Польщі публікуються його праці і там він отримав науковий ступінь. Тут же Г. Мотика зазначає, що роботи В. Поліщука за своїм змістом дуже близькі до позанаукової течії [26, с. 172–173]. У цьому з ним можна повністю погодитись, оскільки сам В. Поліщук не є істориком за фахом, а тому його напрацювання було б правильніше віднести до різновиду історичної публіцистики.

Стосовно безпосередніх досліджень В. Поліщука, то потрібно згадати, що проблема українського націоналізму представлена в його науковій діяльності як докторська праця (*Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego według Dmytra Doncowa*, 1994) і габілітаційна (*Dowody zbrodni OUN i UPA*, 2002). Перша була опублікована 1995 р. і перевидана 1999 р. за сприяння Світового об'єднання вояків Армії Крайової. Водночас, була надрукована й інша його робота під назвою «Ідеологія українського націоналізму» з практично ідентичним змістом. Однаковість аргументів і висновків автора можна спостерігати і в інших його монографіях, у чому сам дослідник зізнається [10, с. 57]. Та все ж найгучнішою з них стала «Гірка Правда. Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця)». Головна думка дослідника, яка присутня у всіх його працях, ґрунтується на тому, що головним (і єдиним) творцем ідеології українського націоналізму був Д. Донцов [11, с. 31], що пов'язується з його книгою «Націоналізм». Але В. Поліщук зазначив, що «Націоналізм» Д. Донцова має риси еkleктизму і не містить оригінальних думок самого автора [11, с. 19], а інші ідеологи (В. Поліщук називає їх теоретиками) – М. Сціборський і В. Мартинець – не вносять нічого нового, порівняно з Д. Донцовим. На думку В. Поліщука, розбіжність останнього з Д. Донцовим полягала в тому, що він [В. Мартинець – Г. П.], «не розрізняє понять ідеології від понять політики і практики» і тим більше вказує на «розбіжність між ідеологією ОУН і доктриною Д. Донцова» [11, с. 28–29]. На нашу думку, з тезою В. Мартинця про розходження між ідеологією ОУН і поглядами Д. Донцова можна цілком погодитися.

Чи вважати український націоналізм ближчим до італійського фашизму або німецького націонал-соціалізму? На це питання В. Поліщук відповідає самою назвою серії своїх праць [31, 32, 33], проте, говорить, що він був рівнозначним фашизму і гітлеризму, а не був простим їх наслідуванням [35, с. 31]. Тим більше пише: «Ретельний аналіз тієї ідеології вказує на дуже велику подібність до ідеології марксизму-ленінізму (більшовизму)» [11, с. 10]. Практично у всіх дослідженнях В. Поліщук наголошує на злочинному характері ідей Д. Донцова. З цього приводу історик з Познані Ч. Партач висловився більш чітко, вживаючи окреслення «ксенофобсько-шовіністичні ідеї», «хвора любов до батьківщини», «націоналізм збудований на шовінізмі» [29, с. 166, 169]. Такі визначення, на нашу думку, не мають наукового характеру і є прикладом упередженого підходу до предмету дослідження.

Важко витримують критику збірники документів, які склали три останні томи п'ятитомної праці В. Поліщука під гучною назвою «Український інтегральний націоналізм як різновид фашизму» (*Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*) [31, 32, 33]. Щоб ухилитися від критики, у вступній частині В. Поліщук застеріг, що публікує лише доступні йому документи, у чому наочно можна переконатися. Дотримуючись хронологічних рамок дослідження, предметом нашої уваги стали тільки ті матеріали, які стосуються міжвоєнного періоду. Їх кількість складає 34 позиції. Відразу впадає в око дуже бідна база саме архівних документів. Тільки в другій частині упорядник помістив чотири документи з Державного архіву Рівненської області. Натомість, більше третини матеріалу становлять окремі розділи, абзаци, а в деяких випадках речення, взяті з праці П. Мірчука «Нариси історії ОУН» (Мюнхен, 1968). В. Поліщук також активно використовував праці інших ідеологів українського націоналізму. Вартість цих збірників значно зменшується внаслідок того, що упорядник помістив незначну кількість нових документів, а ті, які публікуються, подаються не в повному вигляді, а тільки

окремими уривками, що наводить на думку про тенденційний підбір. З цього можемо зробити висновок, що доступних джерел у В. Поліщука було не багато. Абсолютна більшість з них – це фрагменти з попередніх публікацій.

Позиції В. Поліщука знайшли своє продовження в дослідженнях краківського дослідника Б. Гротта, який був рецензентом габілітаційної роботи В. Поліщука. Власне, його перу належать рецензії на більшість публікацій останнього. Праці В. Поліщука представлені в них як найповніше і багатостороннє дослідження проблеми українського націоналізму [19, 20, 21], але ці рецензії мають чітко виражений компліментарний характер і не містять елементів критики.

Говорячи про український націоналізм, Б. Гротт, посилаючись на В. Поліщука, називає Д. Донцова головним ідеологом українського націоналізму. Разом з тим, автор звертає увагу, що при дослідженні українського націоналізму потрібно враховувати умови, у яких він формувався: брак власної держави, національний характер українців, духовна культура й інші чинники [17, с. 258]. Проте, на практиці дослідження ідеології українського націоналізму зводиться у нього до критики праць Д. Донцова й ігнорування внеску інших ідеологів. Б. Гротт пропонує віднести цей різновид націоналізму до італійського фашизму з огляду на ставлення до релігії і попереднього історичного досвіду. Подібність з нацизмом, на його думку, чітко проявилася під час Другої світової війни, оскільки «українські націоналісти так само, як Рейх, здійснювали етнічні чистки... Кількість замордованих в той час поляків і євреїв... уподібнює український націоналізм до нацизму» [17, с. 266]. Слідом за В. Поліщуком, Б. Гротт повторює твердження, що рішення щодо усунення всіх поляків з території Західної України було прийнято ще в міжвоєнний період [18, с. 284]. З такою логічною конструкцією важко погодитися, адже автор жодними джерелами не підтверджує тезу про прийняття рішення «винищення» польського і єврейського населення ще до початку Другої світової війни. Вважаємо також не зовсім коректним роз'яснювати ідеологічні питання наслідками практичної діяльності.

Вищезгадані автори розглядають український націоналізм як продукт, який сформувався передусім під впливом ідей Д. Донцова і в місцевих умовах. Не враховують участі в цьому процесі еміграційного чинника. Тому вони не проводять роздільної лінії між чинним націоналізмом Д. Донцова і так званім «організованим націоналізмом» ОУН. Можна погодитися з тезою про поважний вплив Д. Донцова на формування ідеологічних підстав ОУН, але тільки якщо йдеться про міжвоєнний період. Натомість згадувані автори прагнуть показати український націоналізм як моноліт, сформований Д. Донцовим, який ні до, ні під час Другої світової війни не підлягав еволюційним змінам.

Думка про виняткову роль Д. Донцова у творенні українського націоналізму не знайшла свого продовження в праці К. Лади. Поряд з Д. Донцовим, у ряди ідеологів цей дослідник ставить В. Мартинця і М. Сціборського. Однак при розгляді результатів наукових пошуків цього автора необхідно звернути увагу на один момент, який, на нашу думку, відчутно вплинув на позицію автора. Докторська робота К. Лади присвячена проблемі «екстермінації польського населення на Волині», тому міжвоєнний період представлений у нього як підготовчий етап до винищення «ворожого» населення. Цей факт дає можливість зрозуміти наступну цитату: «Підготовлювана ОУН «Національна Революція» мала бути формою тотальної і незвично кривавої розправи з національними меншинами, визначеними як «ворожі»... Не викликає сумніву, що внутрішня дискусія, яка провадилася в ОУН в тридцятих роках, мала на меті теоретичне приготування активу до екстермінації національної меншості» [28, с. 72]. Як приклад прийняття рішення про «розправу» з національними меншинами в довоєнний період історик наводить постанови Першого Великого Збору ОУН 1929 р., які трактує наступним чином: «З огляду на роль, яку відіграло «творче насильство» і «ненависть» в націоналістичній ідеології, різниця між «тільки» «усуненням» і «екстермінацією» стає незвично ілюзорною. ОУН прагнула невинної крові як по-своєму трактованої кривавої заплати за так звані «кривди». Далі в посиланні (116) наводиться судження дослідника: «Вважаю, що якби націоналісти навіть не планували етнічних чисток, то і так сама ідеологія українського націоналізму мусила допровадити до розливу крові великого масштабу» [28, с. 93].

Необхідно також звернути увагу на те, що припущення вищезгаданих дослідників можна спостерігати і в інших представників польської історіографії, таких як В. Філяр та В. і Е. Семашки. Як зауважив Г. Мотика, тим авторам є близький погляд В. Поліщука, що «діячі ОУН в 1929 р. прийняли рішення про винищення усіх поляків на теренах, визнаних за українські, і в подальшому весь час старалися втілити її в життя» [25, с. 323].

На тлі досліджень вищеназваних авторів концепція Р. Висоцького видається майже протилежною. Можливо, це і дало підставу, вже згадуваному К. Ладі звинуватити його у симпатії до діяльності ОУН у міжвоєнний період [23, с. 265]. Р. Висоцький підкреслює необхідність розрізнення донцовської версії чинного націоналізму і ОУНівської, а їх ототожнення вважає помилкою [43, с. 80]. Адже часто з Д. Донцова роблять постать набагато важливішу, ніж був насправді, хоча він і був найвидатнішим українським теоретиком інтегрального націоналізму [42, с. 187]. Відповідно, дослідник вважає по-

милковою спробою пов'язувати український націоналізм з працею Д. Донцова «Націоналізм», оскільки в ній ідеолог не вмістив повного викладу власної концепції українського націоналізму [43, с. 80–82]. Р. Висоцький не погоджується з твердженням, згідно з яким чинний націоналізм Д. Донцова був ідеологічним підґрунтям ОУН, натомість пише, що його праці були лише одним з багатьох чинників, які творили підстави ідеології ОУН. Читаємо: «У загальному вигляді ідеологія ОУН не була переробленою чи розбудованою версією чинного націоналізму Донцова. Можемо натомість говорити про них як про дві самостійні концепції. При цьому слід пам'ятати, що концепція Донцова здобула популярність в Східній Галичині, тим часом як підстави ідеології і програми ОУН сформувалися на еміграційному ґрунті, передусім в Чехословаччині» [43, с. 161]. Ця цитата також заперечує думку Б. Гротта про те, що доктрина українського націоналізму викристалізувалася на території II Речі Посполитої [21, с. 417]. Шукаючи постать, яку можна було би вважати творцем і репрезентантом ідеології ОУН, Р. Висоцький доходить висновку, що важко вказати одну особу. До творців ідеології ОУН дослідник зараховує Ю. Вассіяна, Д. Андрієвського, М. Сціборського, В. Мартинця, С. Охримовича, Я. Стецька, І. Габрусевича, В. Яніва, С. Ленкавського, Б. Кравціва, О. Чемеринського, Д. Штикало, З. Коссака і ін. [43, с. 160].

Відповідно до вищенаведених поглядів автор підсумовує, що «націоналізм ОУН не був винятковим феноменом, як дехто хоче його бачити, а лише явищем, характерним для періоду і умов, у яких він сформувався» [43, с. 407]. Потрібно звернути увагу, що свої висновки Р. Висоцький спирає на праці як безпосередніх учасників досліджуваних подій, так і сучасних українських істориків, в тому числі діаспорних.

Більше уваги дослідженню праць Д. Донцова присвятив Т. Стриєк [40]. Однак, цей дослідник не ставить перед собою завдання розрізнити ОУНівський і чинний націоналізм або не робить цього спеціально, тому поперемінно використовує означення «інтегральний націоналізм» та «ідеологія Донцова». Формулювання «чинний націоналізм» він використовує тільки щодо характеристики одного з етапів (1920-ті роки) розвитку ідеологічної позиції Д. Донцова [39, с. 262]. Тому можна зустріти тезу про те, що Д. Донцов був ідеологом «так званого інтегрального націоналізму (чи як сам волів: чинного)» [37, с. 20–21]. На думку Г. Мотики, той факт, що Т. Стриєк не досліджує вплив, який думка Д. Донцова справила на поточну політику ОУН, є слушним, оскільки дає можливість читачеві сформулювати власну думку на тему поглядів Д. Донцова [27, с. 203].

Чи можна звинувачувати Д. Донцова в надмірному захопленні фашизмом, як на цьому наголошував В. Поліщук? Т. Стриєк пише, що для Д. Донцова ідеологічний зміст італійського фашизму був другорядним, але погоджується з Олександром Мотилем, що саме фашизм відкрив очі Д. Донцову на роль «ініціативної меншості» в масових політичних діях [40, с. 132]. В кінці Т. Стриєк доходить до такого висновку: «Якщо фашистська ідеологія мала в той час якийсь вплив на думку Донцова, то, можливо, тільки у вигляді сильнішого наголосу на «расовій індивідуальності» селянської більшості нації, правдоподібного бачення в «ксенофобії» цього класу «революційного чинника», який би допоміг відкинути більшовицьку пропозицію спільноти класових інтересів» [40, с. 132]. Дослідження Т. Стриєка викликало негативну реакцію В. Поліщука, який на останній сторінці праці «Dowody zbrodni OUN i UPA», (Toronto, 2000) дорікав Т. Стриєку, що той не користувався його працями. Того ж року Т. Стриєк написав в журналі «Więź» рецензію на праці В. Поліщука, у якій назвав такі їх недоліки: інтерпретація полягає у частковому замовчуванні, не дотримано академічних критеріїв, брак емоційної дистанції, подача вирваних цитат, не пов'язаних між собою в тексті джерела, неправильне термінологічне розуміння [38]. Таку ж реакцію зустрічаємо в рецензії Г. Мотики, який додатково звертає увагу, що усі історичні описи використовуються В. Поліщуком для реалізації чисто політичних цілей [24, с. 312].

Незабаром на сторінках того ж самого часопису було опубліковано дві полемічні статті Т. Стриєка [41] і В. Поліщука [34]. Ця дискусія, на нашу думку, не була настільки плідною, щоб привести диспутантів до якогось спільного знаменника, оскільки сам В. Поліщук не вніс в дискусію нічого нового. Головний його аргумент полягав у тому, що «нерозуміння і незнання української мови, плутанина між ідеологією і політикою не дають можливості польським дослідникам «по-справжньому» зрозуміти Д. Донцова», а за статтею Т. Стриєка стоять нелегальні сили ОУН, що діє у Польщі [34, с. 87–89].

Критика Т. Стриєка стосувалася не тільки робіт В. Поліщука, а й раніше опублікованих рецензій на праці останнього, авторства вже згаданого Б. Гротта [17] і А. Пашка [30]. На думку Т. Стриєка, ці автори «дозволили ввести себе в оману і прочитали його праці крізь призму актуальних проблем українсько-польських стосунків... не зауважили, – пише далі автор, – що Поліщуків інтерпретація полягає у стратегії часткового замовчування» [38, с. 138].

Що стосується українського націоналізму, то в одній із статей Т. Стриєк, подібно до українських істориків І. Лисяка-Рудницького та Я. Грицака, порівнює його з румунським і хорватським націоналізмом і на підставі цього прагне показати їх спільні і відмінні риси. Таку порівняльну схему він вибрав з огляду на те, що українці, румуни і хорвати набули однакового досвіду в історії приграничного

положення внаслідок пересікання трьох культурних кіл: західного, східного і мусульманського. Ця умова, на його думку, принципово вплинула на формування національних ідеологій цих народів [37, с. 25]. Спільними рисами між українським і румунським націоналізмом були: ідея приналежності до західної культури і виняткової історичної місії як прикордонної нації; антибільшовизм і русофобія ідеологів націоналізму (Д. Донцов і З. Кодреану); селянський характер нації. Проте, згідно з дослідженням Т. Стриєка, відмінності переважали над спільними рисами. Основною різницею було те, що українці залишалися недержавною нацією, а ідея Д. Донцова про свідоме виокремлення нації не відповідала румунським реаліям, крім того, відмінність румунської мови від сусідніх мов в натуральний спосіб дозволяла окреслити кордони румунської нації [37, с. 25–28]. Більше схожостей автор бачить між українським і хорватським націоналізмом, основна з яких полягала в тому, що це були ідеології недержавних народів. Д. Донцова і А. Павеліча поєднували антиросійські фобії, культивування величчя історичних постатей національної держави, інструментальне трактування релігії. Як і ОУН, Усташі плекали надії на зовнішню допомогу, тільки з тією різницею, що ОУН не отримала від держав Осі можливості створення власної держави, якою була Незалежна держава Хорватія. Проведений Т. Стриєком аналіз дав йому змогу зробити загальний висновок про те, що український націоналізм, з поміж названих, представляв випадок «запізнілого» націоналізму [37, с. 28–31].

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що у даній статті зосереджено увагу на вибраних дослідженнях даної проблеми. Не претендуючи на вичерпну репрезентацію історіографічних джерел, можемо зробити наступні узагальнення. У сучасній польській історіографії умовно можна виділити дві групи дослідників. Представники першої з них (Р. Висоцький, Т. Стриєк, Г. Мотика) проводять свої дослідження на широкій джерельній базі з дотриманням академічних критеріїв, натомість автори другої групи (Б. Гротт, Ч. Партач, К. Лада) досі залишаються під впливом «авторитету» В. Поліщука і своїх емоцій, переплетених з патріотичними почуттями.

Проаналізована література дає можливість виокремити два аспекти, які спричиняють найбільше дискусій при вивченні українського націоналізму. Умовно їх можна поділити на внутрішній і зовнішній. До першого належить вирішення ролі, яку відіграв Д. Донцов у формуванні українського націоналізму. Існуючі на сьогодні дослідження на дають задовільної відповіді на це питання або пропонують викривлене і спрощене бачення. Перспективним також залишається вивчення питання ідеологічних розбіжностей між Д. Донцовим і еміграцією в період до виникнення ОУН, на що вказував ще Я. Радзейовський, хоча його висновки в більшості сформулювалися під впливом праць західних дослідників Дж. Армстронга, О. Мотиля і П. Мірчука [36, с. 317].

Зовнішній аспект включає в себе пошуки спільних/відмінних рис між українським націоналізмом з одного боку і німецьким нацизмом, італійським фашизмом та румунським і хорватським націоналістичним рухом з іншого. Вважаємо за необхідне проведення порівняльних паралелей з іншими подібними радикальними рухами Європи, такими як «Схрещені стріли» в Угорщині, «Перконкруст» в Латвії, «Вабе» в Естонії та ін. Незважаючи на значний дослідницький вклад польських істориків в дослідження українського націоналізму, низка важливих проблем залишається не вивченою, тому проведення майбутніх наукових пошуків в накреслених нами напрямках могло б збагатити наші знання з даної проблематики і розв'язати суперечливі моменти.

Джерела та література:

1. Гобсбаум Э. Принцип Этнической принадлежности и национализм в современной Европе / Эрих Дж. Гобсбаум // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. – М., 2002. – С. 332–346.
2. Зайцев О. «Інтегральний націоналізм» як теоретична модель для дослідження українського націоналістичного руху / Олександр Зайцев // *Український визвольний рух*. – Львів, 2011. – Зб. 15. – С. 5–25.
3. Зайцев О. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті) / Олександр Зайцев, Олег Беген, Василь Стефанів / За заг. ред. О. Зайцева. – Львів : УКУ, 2011. – 384 с.
4. Зайцев О. «Невмістність назви фашизму», або ким вважали себе оунівці? / О.Зайцев // http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?nevnmistnist_nazvi_fashizmu_abo_kim_vvazhali_sebe_ounivtsi&objectId=1258639
5. Зайцев О. ОУН і фашизм: сім тез до дискусії / О. Зайцев // http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?oun_i_fashizm_sim_tez_do_diskusiyi&objectId=1251429
6. Зайцев О. Чи існував український національно-визвольний фашизм? / О. Зайцев // http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?chi_ismuvav_ukrayinskiy_natsionalnovizvolniy_fashizm&objectId=1249957
7. Курило Т. Скандал із Россолінським-Лібе та стан української історії / Тарас Курило // <http://www.istpravda.com.ua/columns/2012/03/4/75432/>
8. Курило Т. Чи вважали себе оунівці фашистами? / Тарас Курило // http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?chi_vvazhali_sebe_ounivtsi_fashistami&objectId=1257000
9. Курило Т. Ще раз про ОУН та фашизм / Тарас Курило // http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?shhe_raz_pro_oun_ta_fashizm&objectId=1250264

10. Поліщук В. Гірка правда: Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця) / Віктор Поліщук. – Торонто; Варшава; К., 1995. – 483 с.
11. Поліщук В. Идеологія українського націоналізму / Віктор Поліщук. – Торонто; Варшава, 1996. – 218 с.
12. Сміт Е. Націоналізм та історика / Ентоні Дж. Сміт // Націоналізм: Антологія. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 282–291.
13. Стефанів В. Українсько-польські відносини у міжвоєнний період: інтегральний український та польський націоналізм, міжконфесійна ситуація у висвітленні польської та української історіографії / Василь Стефанів // Польські студії: збірник наукових статей. – К., 2008. – № 20. – С. 119–144.
14. Футала В. Польська історіографія українського праворадикального руху міжвоєнної доби / Василь Футала // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15. – С. 566–572.
15. Химка І.-П. Чи українські студії повинні захищати спадщину ОУН-УПА / Іван-Павло Химка, Зенон Когут // Страсті за Бандерою: статті та есеї. – К., 2010. – С. 147–164.
16. Храбатин Н. Українська й польська історіографія діяльності ОУН у міжвоєнний період / Наталія Храбатин // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. 14. – С. 497–502.
17. Grott B. Integralny nacjonalizm ukraiński: jego aksjologia i stosunek do religii / Bogumił Grott // Kultura i Społeczeństwo. – 1998. – nr. 3. – S. 168–171.
18. Grott B. Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm / Bogumił Grott // Różne oblicza nacjonalizmów: Polityka–Religia–Etos. –Kraków, 2010. – S. 257–268.
19. Grott B. Nacjonalizm Ukraiński w Cerkwi greckokatolickiej i jego praktyka dyskryminacji Polaków i polskości w latach II Rzeczypospolitej / Bogumił Grott // Różne oblicza nacjonalizmów: Polityka–Religia–Etos. – Kraków, 2010. – S. 269–284.
20. Grott B. W. Poliszczuk Dowody zbrodni OUN i UPA – Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. T. 2. Działalność ukraińskich struktur nacjonalistycznych w latach 1920–1999. – Toronto, 2000. – ss. 778. / Bogumił Grott // Przegląd wschodni. – 2002–2003. – T. VIII, Z. 1 (29). – S. 172–176.
21. Grott B. W. Poliszczuk Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / Bogumił Grott // Przegląd wschodni. – 1998–1999. – T. V, Z. 4 (20). – S. 811–817.
22. Grott B. W. Poliszczuk Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / Bogumił Grott // Działalność nacjonalistów ukraińskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 2010. – S. 417–424.
23. Jedlicki J. Pojednanie? Ale kogo z kim? / Jerzy Jedlicki // Przebyta droga 1989–2009. – Warszawa, 2010. – S. 163–170.
24. Łada K. Treść i znaczenie «Dekalogu» nacjonalistycznego OUN / Krzysztof Łada // Nacjonalizm czy nacjonalizmy? Funkcja wartości chrześcijańskich, świeckich i neopogańskich w kształtowaniu idei nacjonalistycznych. – Kraków, 2006. – S. 265–278.
25. Motyka G. Nieudana spowiedź Ukraińca / Grzegorz Motyka // Między Odrą a Dnieprem. Wyznania i narody : zbiór studiów / pod red. Tadeusza Stegnera. – Gdańsk, 2000. – Cz. II. – S. 305–315.
26. Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 u zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej / Grzegorz Motyka // Tygiel narodów: stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953 : praca zbiorowa. – Warszawa; Londyn, 2002. – S. 279–407.
27. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / Grzegorz Motyka // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / pod red. Piotra Kosiewskiego i Grzegorza Motyki ; Forum Europy Środkowo-Wschodniej, Fundacja im. Stefana Batorego. – Kraków, 2000. – S. 166–178.
28. Motyka G. Ukraińska myśl narodowa. Stryjek Tomasz «Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego: analiza wybranych koncepcji». – Wrocław : Wydawnictwo Funna, 2000. – 450 s. / Grzegorz Motyka // Więź. – 2000. – nr. 6 (500). – S. 201–203.
29. Partacz Cz. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej / Czesław Partacz, Krzysztof Łada. – Toruń : CEE Centrum Edukacji Europejskiej, 2003. – S. 17–67.
30. Partacz Cz. Przyczyny banderowskiego ludobójstwa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej / Czesław Partacz // Działalność nacjonalistów ukraińskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 2010. – S. 161–172.
31. Paszko A. Poliszczuk Wiktor Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego. – Toronto–Warszawa, 1996. – 218 s. / Artur Paszko // Dzieje Najnowsze. – 1998. – № 2. – S. 179–183.
32. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Dokumenty z zakresu zasad ideologicznych i założeń programowych nacjonalizmu ukraińskiego. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / Wiktor Poliszczuk. – Toronto, 2002. – T. 3, Cz. 1. – 535 s.
33. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / Wiktor Poliszczuk. – Toronto, 2002. – T. 4, Cz. 2. – 523 s.
34. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / Wiktor Poliszczuk. – Toronto, 2003. – T. 5, Cz. 3. – 510 s.
35. Poliszczuk W. Polsce (i Ukrainie) potrzebne jest potępienie OUN-UPA / Wiktor Poliszczuk // Więź. – 2001. – nr. 4 (510). – S. 87–92.

36. Poliszczuk W. Zasady ideologiczne nacjonalizmu ukraińskiego. Ukraiński ruch nacjonalistyczny: struktura organizacyjna i założenia programowe / Wiktor Poliszczuk. – Toronto, 1998. – 234 s.
37. Radziejowski J. Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917–1929) / Janusz Radziejowski // Polska, Polacy, mniejszości narodowe. – Wrocław, 1992. – S. 303–328.
38. Stryjek T. Europejskość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu / Tomasz Stryjek // Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i Interpretacje / pod red. Grzegorza Motyki i Dariusza Libionki. – Warszawa, 2002. – S. 19–32.
39. Stryjek T. Czy Polsce potrzebna jest upowska Norymberga? Nad książkami Wiktora Poliszczuka / Tomasz Stryjek // Więż. – 2000. – nr. 4 (498). – S. 137–151.
40. Stryjek T. Polska i problem stosunków polsko-ukraińskich w publicystyce Dmytra Doncowa (do 1939 r.) / Tomasz Stryjek // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1999. – T. 8–9. – S. 260–274.
41. Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego: analiza wybranych koncepcji / Tomasz Stryjek. – Wrocław : Wydawnictwo Funna, 2000. – 450 s.
42. Stryjek T. W trosce o całość obrazu / Tomasz Stryjek // Więż. – 2001. – nr. 4 (510). – S. 93–99.
43. Wysocki R. Ideolog na uchodźstwie. Szkic do biografii Dmytra Doncowa / Roman Wysocki // Dzieje Najnowsze. – 2010. – № 2. – S. 185–205.
44. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia / Roman Wysocki. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.